

СТАН НАУКОВОГО РОЗРОБЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ВІЙСЬКОВИМ ЗЛОЧИНАМ

Ткаченко П. І.

ВСТУП

В умовах сучасних викликів нагальною потребою є забезпечення високого рівня обороноздатності Збройних Сил України, що зумовлює актуальність питань підтримання військової дисципліни та правопорядку у військовому середовищі. Одним із чинників, який негативно впливає на внутрішню стабільність та функціонування військових підрозділів, є вчинення військово-службовцями злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби.

Аналіз розвитку військової злочинності протягом останніх років дає підстави констатувати наявність певних викликів у сфері забезпечення військової дисципліни та правопорядку в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України. У цьому контексті простежуються зміни у стані суспільних правовідносин, безпосередньо пов'язаних із порядком проходження військової служби, що потребує належної наукової уваги та подальшого дослідження.

Разом з тим, результати аналізу сучасного стану військової злочинності свідчать про наявність окремих організаційно-правових викликів у діяльності органів військового правоохоронного блоку та управління. Зокрема, існуючі заходи не завжди повною мірою узгоджуються з актуальними потребами протидії криміногенним процесам у військовому середовищі. У зв'язку з цим актуалізується необхідність подальшого вдосконалення цілісної системи запобігання і протидії військовій злочинності, яка має базуватися на результатах комплексних кримінологічних досліджень.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми, свідчить про те, що науково-теоретичній розробці її різних аспектів присвятили свої праці такі вітчизняні вчені, як Г. М. Анісімов, О. М. Артеменко, В. О. Бугасв, Н. А. Дмитренко, Ю. П. Дзюба, М. Б. Головки, В. В. Голіна, Т. Ю. Касько, А. О. Кавунська, Д. Ю. Купар, О. В. Обиход, А. М. Ониськів, М. І. Панов, О. Р. Полегенька, Є. Б. Пузиревський, М. І. Карпенко, М. Г. Колодажний, М. С. Туркот, М. М. Сенько, В. М. Стратонов, Є. Л. Стрельцов, О. О. Шкута, С. О. Харитонов, М. С. Цуцкірідзе, Н. П. Фєрьєва, а також інші науковці, чії здобутки формують методологічне та прикладне підґрунтя сучасних досліджень проблематики військової злочинності та запобігання їй.

1. Стан наукового дослідження військових кримінальних правопорушень

Насамперед слід відзначити, що аналіз наукових публікацій періоду незалежності України свідчить про опосередкований характер дослідження проблем запобігання злочинам проти встановленого порядку несення або

проходження військової служби. Переважна більшість українських учених зосереджували увагу на кримінально-правових аспектах, при цьому ключовим предметом аналізу виступали загальні питання кримінальної відповідальності за військові злочини.

Серед наукових робіт, які висвітлюють кримінально-правові та кримінологічні проблеми військової злочинності, варто відзначити низку дисертаційних досліджень, виконаних на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Зокрема, слід назвати праці таких українських науковців, як: Бугаєв В.О. (Військові злочини і покарання, 2002)¹; Пузиревський Є.Б. (Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам, 2011)²; Касько Т.Ю. (Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби, 2015)³; Артеменко О.М. (Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби, 2018)⁴; Купар Д.Ю. (Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби, 2018)⁵; Полегенька О.Р. (Суб'єкт військових злочинів, 2019)⁶; Сенько М.М. (Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, 2005)⁷; Кавунська А.О. (Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні, 2023)⁸; Туркот М.С. (Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем, 2007)⁹; Ониськів А.М. (Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці, 2017)¹⁰; Дмитренко Н.А. (Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності в Збройних Силах України, 2020)¹¹; Ферьева Н.П. (Кримінальна відповідальність за погрозу або

¹ Бугаєв В.О. Військові злочини і покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. 130 с.

² Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 186 с.

³ Касько Т.Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 264 с.

⁴ Артеменко О.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 226 с.

⁵ Купар Д.Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 153 с.

⁶ Полегенька О.Р. Суб'єкт військових злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Кривий Ріг, 2019. 216 с.

⁷ Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. 147 с.

⁸ Кавунська А.О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Миколаїв, 2023. 261 с.

⁹ Туркот М.С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 201 с.

¹⁰ Ониськів А.М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 196 с.

¹¹ Дмитренко Н.А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності в Збройних Силах України : дис. ... док. філос.: 081 «Право». Одеса, 2020. 235 с.

наси́льство щодо начальника (стаття 405 Кримінального кодексу України), 2023)¹²; Обиход О.В. (Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, 2025)¹³ та ін.

У контексті кримінологічного вивчення військової злочинності привертають увагу наукові результати, отримані Є.Б. Пузиревським, який у своїй дисертації комплексно охарактеризував стан і зміст цього явища станом на 2011 рік. Дослідник визначив ключові ознаки військової злочинності, її місце у структурі загальної злочинності, особливості співвідношення з суміжними криміногенними утвореннями, а також окреслив основні пріоритети запобігання та протидії таким правопорушенням. У роботі запропоновано критерії й класифікацію військових злочинів, встановлено детермінанти їх виникнення та обґрунтовано кримінологічну однорідність відповідної системи злочинної діяльності. Вчений також здійснив аналіз функціонування механізму протидії військовій злочинності крізь призму кримінологічної парадигми тих часів. Ним розкрито зміст загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання, а також особливості віктимологічної профілактики у сфері військових злочинів, що дозволило теоретично обґрунтувати ефективні напрями профілактичного впливу на вказане криміногенне явище^{14 15}.

Заслужують на увагу положення монографічного дослідження О.М. Артеменка, які присвячено ґрунтовному кримінологічному аналізу найбільш поширеної групи військових злочинів, спрямованих проти порядку проходження військової служби і передбачених статтями 407–409 КК України. У науковій праці надано кримінологічну характеристику досліджуваних злочинів. Вивчено їх кількісні та якісні показники (рівень, структура, динаміка, латентність, географія, «ціна»), досліджено особу злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби, розроблено його типологію. Проаналізовано детермінацію вказаних злочинів, що дало змогу запропонувати комплекс перспективних заходів їх запобігання¹⁶.

Монографічне дослідження М.І. Карпенка та Н.П. Ферєвої торкаються кримінологічних аспектів погрози або насильства щодо начальника, кримінальна відповідальність за які передбачена, ст. 405 КК України. Зміст монографії розкриває кримінально-правові і кримінологічні питання військового кримінального правопорушення за ст. 405 КК України. Розглянуті витоки кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо командира/начальника, суспільна небезпечність зазначеного військового кримінального

¹² Ферєва Н.П. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника (стаття 405 Кримінального кодексу України) : дис. ... док. філос.: 081 «Право». Київ, 2023. 215 с.

¹³ Обиход О.В. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... док. філос.: 081 «Право». Київ, 2025. 249 с.

¹⁴ Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 186 с.

¹⁵ Обиход О.В. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... док. філос.: 081 «Право». Київ, 2025. 249 с.

¹⁶ Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження : монографія / О. М. Артеменко; [наук. ред. В. В. Голіна]. Харків : Право, 2019. 224 с.

правопорушення, здійснено юридичний аналіз складу вказаного військового злочину, проаналізовані спеціальні питання кримінальної відповідальності останнього. Досліджені заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до військовослужбовців, які порушили відносини підлеглості, застосовувавши погрозу або насильство щодо командира або начальника. Розглянуті питання кримінологічної характеристики, запобігання вказаного військового кримінального правопорушення та протидія його вчиненню¹⁷.

Дослідники Одеського державного університету внутрішніх справ Н.А. Дмитренко та О.О. Шкута у своєму монографічному дослідженні ґрунтовно проаналізували сучасний стан злочинності у Збройних Силах України та окреслили коло ключових проблем, що зумовлюють її поширення. Автори підкреслюють, що кримінальні правопорушення, учинювані військовослужбовцями, перетворилися на одну з найбільш критичних загроз для функціонування військової організації держави, що потребує посиленої уваги не лише з боку органів державної влади, а й громадськості. Особливу актуальність цьому питанню надає суттєве зростання кількості як військових, так і загальнокримінальних правопорушень у війську, що різко активізувалося після початку збройної агресії РФ проти України у 2014 році та посилюється у наступні роки. Окрему увагу дослідники приділяють проблемі загальнокримінальних правопорушень у військах, частка яких становить близько 20% усіх зареєстрованих діянь, а також масштабам латентної злочинності, яка істотно спотворює реальну картину криміногенної ситуації. У монографії виокремлено низку чинників, що детермінують військову злочинність: відсутність комплексної модернізації Збройних Сил України, консервація негативних соціальних явищ, успадкованих з радянського періоду, недостатній рівень фінансування та соціального забезпечення військовослужбовців, поширення корупційних практик і злочинних груп у військах, зростання кількості самовільних залишень служби, суїцидів та дисциплінарних порушень. На основі отриманих результатів автори обґрунтовують необхідність оновлення кримінологічної характеристики військової злочинності та розроблення нової моделі її запобігання. Структура монографії охоплює теоретико-методологічні засади дослідження, кримінологічний аналіз стану і детермінант злочинності у військовому середовищі, а також обґрунтування профілактичних заходів із урахуванням зарубіжного досвіду та потреб національного законодавства¹⁸.

У дисертаційному дослідженні Кавунської А.О. здійснено комплексний історико-правовий аналіз становлення норм про кримінальну відповідальність за дезертирство в Україні, у межах якого виокремлено шість ключових історичних етапів розвитку відповідного правового регулювання. Це дало змогу авторці запропонувати власне, концептуально обґрунтоване визначення дезертирства як

¹⁷ Карпенко М.І., Ферьєва Н.П. Погроза або насильство щодо начальника за статтею 405 Кримінального кодексу України: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти : монографія / за заг. ред. М.І. Карпенка. Київ : Національний університет оборони України, 2024. 261 с.

¹⁸ Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія / Н.А. Дмитренко, О.О. Шкута. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.

умисного протиправного порушення військовослужбовцем встановленого порядку проходження військової служби шляхом самовільного залишення військової частини чи місця служби або нез'явлення до місця служби у разі призначення, переведення, повернення з відрядження, відпустки чи лікувального закладу, вчиненого з метою ухилення від подальшого виконання військового обов'язку. У межах дослідження також ідентифіковано та проаналізовано комплекс причин і умов, що зумовлюють учинення дезертирства військовослужбовцями Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, з особливим акцентом на чинники, які притаманні правовому режиму – воєнного стану. Окреме місце у дисертаційному дослідженні відведено формуванню кримінологічних портретів військовослужбовців, схильних до вчинення дезертирства. Авторкою запропоновано типологію таких осіб залежно від умов служби та характеру обстановки, зокрема: 1) у мирний час; 2) у період ведення бойових дій; 3) в умовах особливого періоду та воєнного стану. Крім того, здійснено ґрунтовний аналіз зарубіжних моделей запобігання дезертирству та окреслено напрями імплементації позитивного іноземного досвіду у вітчизняне законодавство¹⁹.

Також захищено дисертаційні дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, зокрема: С.О. Харитонова на тему: «Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації» в якій вченим розв'язано наукову проблему формування концептуальних засад кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби в Україні.

Автором обґрунтовано необхідність системного оновлення підходів до правової охорони військових правовідносин та визначено місце інституту військових злочинів у структурі кримінального права. Разом з тим, у дисертаційному дослідженні здійснено ґрунтовний історико-правовий аналіз розвитку військових злочинів: від норм Римського права та Руської Правди до сучасного Кримінального кодексу України. Дослідник визначив соціальні, кримінологічні, нормативні та історичні підстави криміналізації злочинів проти порядку військової служби. Підкреслено, що їх суспільна небезпечність пов'язана з прямим впливом на обороноздатність держави, боєздатність військ і національну безпеку. У роботі наголошено на специфіці військових злочинів, зокрема на бланкетному характері їх диспозицій. Військова злочинність визначається як подвійна: діяння одночасно суперечить нормам кримінального права і положенням військового та адміністративного законодавства, які регулюють порядок несення служби. Харитонов С.О. уточнює родовий об'єкт військових злочинів як систему суспільних відносин, що забезпечують належне проходження військової служби. Запропоновано структуру видових об'єктів, що охоплюють підлеглість, порядок перебування на службі, військове майно, техніку, спеціальні служби, державну таємницю, службові повноваження, виконання обов'язків у бою та дотримання правил війни. Проаналізовано механізм заподіяння шкоди, який полягає у порушенні або деформації внутрішніх соціальних зв'язків у межах військової служби. У дисертації

¹⁹ Кавунська А.О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Миколаїв, 2023. 261 с.

зроблено важливі висновки щодо місця інституту військових злочинів у системі кримінального права. Наголошено, що інститут є самостійним, системним та структурованим, проте взаємодіє з іншими інститутами Особливої частини КК України на засадах координації, а не субординації. Обґрунтовано поділ військових злочинів на групи відповідно до їхніх видових об'єктів. Автор запропонував підходи до кваліфікації військових злочинів, визначивши принципи, якими має керуватися правозастосування. Особливо розглянуто ситуації співучасті цивільних осіб та груп військовослужбовців. Проаналізовано спеціальні види покарань, зокрема позбавлення військового звання та проблеми застосування тримання в дисциплінарних батальйонах. Завершальним результатом дослідження стали конкретні пропозиції «*de lege ferenda*» щодо внесення змін до КК України та Закону України «Про Національну поліцію» з метою підвищення ефективності протидії військовим злочинам та вдосконалення правового механізму їх кваліфікації і покарання²⁰.

Вітчизняний дослідник М.І. Карпенко на рівні докторської дисертації розглянув «Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України» серед положень якої вчений, спираючись на історико-правові джерела, запропонував власну періодизацію розвитку законодавства про військові злочини на українських землях та провів порівняльний аналіз. Автор узагальнив соціально-правові чинники, які обумовлюють криміналізацію військових злочинів. До них віднесено суспільну небезпечність посягань на військовий правопорядок, їх відповідність Конституції та військовому законодавству, історичну спадкоємність правових заборон, їхню моральну виправданість та узгодженість із міжнародними стандартами у сфері безпеки військовослужбовців. Доведено, що родовим об'єктом військових злочинів є весь комплекс суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням належного функціонування військової служби та воєнної безпеки держави. У зв'язку з цим, вченим запропоновано перейменувати розділ XIX КК України на «Кримінальні правопорушення проти воєнної безпеки України» та побудувати нову, більш логічну систему військових кримінальних правопорушень. Автор представив варіант нової структури цього розділу, який складається з трьох глав: 1) кримінальні правопорушення проти порядку комплектування сектору безпеки і оборони України; 2) військові кримінальні правопорушення; 3) кримінальні правопорушення проти порядку забезпечення режиму особливого періоду. У роботі сформульовано пропозиції щодо конкретизації диспозицій окремих статей КК України, що регулюють відповідальність військовослужбовців. Йдеться про уточнення ознак об'єктивної сторони, визначення матеріальної шкоди, узгодження критеріїв тяжких наслідків, а також удосконалення змісту статей, які передбачають відповідальність за злочини в умовах особливого періоду чи бойової обстановки. Автор наголошує на необхідності вдосконалення Дисциплінарного статуту Збройних Сил України шляхом закріплення законодавчого визначення дисциплінарного проступку та його ознак, що дозволить ефективніше розмежовувати дисциплінарні,

²⁰ Харитонов С.О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 450 с.

адміністративні та кримінальні правопорушення у військовій сфері. Крім того, в дослідженні звертається увага на важливість законодавчого уточнення понять «особливий період» та «бойова обстановка», адже нечіткість цих категорій ускладнює кваліфікацію військових злочинів і призводить до помилок у судовій практиці. Пропонується уніфікувати ці дефініції та включити до «особливого періоду» стадію демобілізації та відбудовний етап. Проаналізовано судову практику за статтями 407–409 КК України. Автор зауважує, що масове застосування звільнення з випробуванням у 2015–2018 роках не сприяло зменшенню військової злочинності і потребує перегляду. Окремо визначено перелік військових злочинів, за якими можливе звільнення особи від кримінальної відповідальності на загальних підставах, передбачених КК України. Завершує виклад порівняльно-правове дослідження законодавства інших держав. На основі цього аналізу запропоновано вилучити окремі статті з розділу XIX КК України, розширити перелік кримінальних проступків у військовій сфері та перенести частину адміністративних правопорушень до кримінального права, підвищивши відповідальність за їх учинення²¹.

Ще у своїй дисертації (станом на 2020 рік) видатний вітчизняний вчений М.І. Карпенко звертав увагу на те, що інтерес до проблематики військових злочинів у науковому середовищі дещо зріс. Якщо протягом перших двох десятиліть незалежності було захищено лише сім кандидатських робіт, присвячених окремим складам військових злочинів, то нині їхня кількість значно більша. Станом на 2020 рік налічувалось п'ятнадцять дисертацій, присвячених кримінальній відповідальності за військові злочини, а також шість досліджень з історії військового законодавства, кримінології та одне – з криміналістики, що стосується методики розслідування діянь, передбачених ст. 406 КК України. Такий приріст наукових праць, на думку вченого, свідчить про актуальність тематики та потребу в узагальненні теоретичних напрацювань. Це, у свою чергу, обумовлює необхідність продовження комплексних досліджень здатних не лише систематизувати наявні підходи, а й запропонувати рішення для вдосконалення кримінально-правової охорони військового правопорядку та елементів воєнної безпеки держави. Окремо дослідником підкреслюється, що в останні роки в Україні ухвалено низку нормативних актів, спрямованих на оборонну реформу, що потребує оновленого переосмислення положень розділу XIX Особливої частини КК України. У цьому контексті подальші наукові дослідження мають охоплювати питання кримінальної відповідальності за правопорушення, які можуть підривати воєнну безпеку України в умовах триваючої збройної агресії РФ проти України²².

Водночас, на нашу думку, у сучасних умовах питання запобігання та протидії військовим злочинам набувають особливої наукової й практичної значущості. Це зумовлено не лише суттєвими змінами, яких зазнав чинний КК України в частині посилення кримінальної відповідальності за посягання на встановлений порядок несення або проходження військової служби, але й

²¹ Карпенко М.І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановлюючого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 547 с.

²² Там само.

специфікою триваючого дії правового режиму – воєнного стану у зв'язку із широкомасштабною збройною агресією РФ проти України. У таких умовах підвищується суспільна небезпека діянь військовослужбовців, оскільки будь-яке відхилення від вимог законодавства може мати критичні наслідки для обороноздатності, управління військами та забезпечення національної безпеки.

У продовження дослідження стану наукової розробленості проблематики запобігання військовим злочинам заслуговують на увагу положення науково-практичного посібника, підготовленого вже згаданим раніше українським ученим М.І. Карпенком, який обґрунтував необхідність формування окремого кримінологічного напрямку – військової кримінології. У своїй праці автор здійснив системний аналіз теоретичних і практичних засад протидії військовій злочинності, виокремивши її як специфічне кримінологічне явище, що обумовлене особливостями воєнного стану, мобілізаційних процесів та трансформацій сектору безпеки й оборони. Детально дослідження динаміку військової злочинності у Збройних Силах України та інших військових формуваннях утворених відповідно до законів України, підкреслено суттєве зростання кількісних показників кримінальних правопорушень, пов'язаних як із загальнокримінальною, так і з військовою злочинністю. Автор наголошує на дисбалансі між масштабами вчинених кримінальних правопорушень та результатами їх досудового розслідування, що є наслідком відсутності в Україні спеціалізованої системи військової юстиції. На підставі аналізу вчений доходить висновку, що без створення військових судів, військової прокуратури, та ефективної військової поліції забезпечити належний рівень протидії військовій злочинності неможливо. Варто зауважити, що важливим внеском автора є ідея розроблення комплексної Стратегії запобігання і протидії військовій злочинності, яка має інтегрувати діяльність органів державної влади, оборонного сектору, органів військового управління, місцевого самоврядування, громадського сектору та наукової спільноти. У науково-практичному посібнику визначено ключові елементи такої Стратегії: аналіз сучасного стану військової злочинності, окреслення проблем, що зумовлюють її поширення, формування цілей, індикаторів ефективності, механізмів міжвідомчої взаємодії та ресурсного забезпечення. Таким чином, праця М.І. Карпенка не лише поглиблює кримінологічне розуміння військової злочинності, а й пропонує науково обґрунтований підхід до формування державної політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються військовослужбовцями, роблячи вагомий внесок у розвиток військової кримінології як новітнього напрямку вітчизняної науки²³.

Крім того, серед наукових статей, опосередковано присвячених проблематиці військової злочинності, можемо звернути увагу на дослідження М.І. Карпенка «Поняття та загальна характеристика військової злочинності як наукова і прикладна проблема», у якому автор здійснив аналіз поняття та сучасного стану військової злочинності в Україні в умовах особливого періоду.

²³ Карпенко М.І. Військова кримінологія: кримінологічні аспекти запобігання і протидії військовій злочинності : наук.-практ. посіб. / наук. ред. П.П. Богущкий. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 240 с.

У статті обґрунтовується, що загострення криміногенної ситуації у військовому середовищі потребує суттєвого посилення ролі державних інституцій у забезпеченні військової дисципліни та правопорядку. На думку дослідника, першочерговим кроком у цьому напрямі має стати відновлення повноцінного функціонування органів військової юстиції, зокрема військової прокуратури та військових судів, а також ухвалення Закону України «Про Військову поліцію», проєкт якого тривалий час перебуває на розгляді Верховної Ради України. Додаткового зміцнення потребують і слідчі підрозділи Державного бюро розслідувань, яким нині підслідні військові кримінальні правопорушення. Автор підкреслює, що без всебічного посилення інституційних спроможностей сектору безпеки та оборони, у тому числі кадрового, процесуального й організаційного забезпечення діяльності компетентних органів, зупинити негативні тенденції у сфері військової злочинності практично неможливо. Саме тому держава має невідкладно застосувати комплекс узгоджених заходів, спрямованих на стабілізацію криміногенної ситуації у військах та істотне зниження рівня злочинності серед військовослужбовців у Силах оборони України²⁴.

Заслугує уваги праця М.Г. Колодяжного присвячена питанням детермінації та запобігання військовій злочинності. Автор систематизував причини та умови вчинення військових злочинів у розрізі макро-, мікро- та індивідуального рівнів, окресливши широкий спектр соціальних, організаційних, особистісних чинників, що формують криміногенне середовище у військових формуваннях України. Значну увагу приділено питанням удосконалення системи запобігання військовим кримінальним правопорушенням, зокрема в частині підвищення ефективності загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів. Представлені висновки є важливим науковим підґрунтям для подальших досліджень військової злочинності та слугують методологічною основою для розроблення нових підходів до запобігання кримінальним правопорушенням у секторі оборони України²⁵.

2. Обмеженість кримінологічного підходу у дослідженнях

Важливим науковим підґрунтям для розвитку вітчизняної доктрини військової кримінології стала колективна монографія В.М. Стратонова та Є.Л. Стрельцова за участі М.І. Карпенка, С.А. Шалгунової, О.В. Дуйловського, І.В. Колосова, І.В. Басистої, М.С. Туркота та інших «Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика» (2015). У цьому фундаментальному дослідженні комплексно охоплено ключові проблеми протидії військовій злочинності, зокрема питання реформування воєнної правоохоронної системи та створення ефективного механізму боротьби з військовими злочинами; особливості кримінально-процесуальної діяльності у сфері їх розслідування; міжнародно-правові підходи до визначення та кваліфікації військових злочинів; а також криміналістичну методiku розслідування окремих складів таких правопорушень. Окрему увагу приділено

²⁴ Карпенко М.І. Поняття та загальна характеристика військової злочинності як наукова і прикладна проблема. *Інформація і право*. 2025. № 1. С. 223–233.

²⁵ Колодяжний М.Г. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 191–197.

кримінологічній характеристиці та запобіганню злочинам і правопорушенням серед військовослужбовців Національної гвардії України, що у контексті здійсненого історико-правового аналізу дозволило встановити глибинні передумови формування детермінант протиправної поведінки у внутрішніх військах МВС України/Національній гвардії України та окреслити специфічні фактори, які й надалі впливають на рівень криміногенності в цих підрозділах. Зокрема, дослідження еволюції організаційної структури військ, змін у дисциплінарній практиці, процесів реформування та умов проходження служби дало змогу визначити системні чинники, що зумовлюють виникнення військових злочинів, а також сформувати науково обґрунтовані підходи до протидії їм.

Разом з тим, дослідниками виокремлено низку особливостей військової злочинності, зокрема структуру мотивації правопорушників, специфіку механізму злочинної поведінки, обмеженість сфери та умов вчинення правопорушень. Системний аналіз профілактичних заходів, спрямованих на запобігання насильницьким, корисливим та необережним діям серед військовослужбовців, дав змогу авторам обґрунтувати взаємозалежність між попереднім способом життя військовослужбовця, його певними характеристиками, соціальним досвідом та ймовірністю вчинення злочинів у специфічних умовах служби. Детально окреслено роль медичного відбору, якісного формування особових справ, виявлення зв'язків з неформальними та потенційно криміногенними групами, а також значення контролю за поведінкою військовослужбовців на різних етапах служби. Монографія сформувала одну з найґрунтовніших наукових баз щодо військових злочинів у період початку російської агресії проти України та заклала методологічні основи для подальших кримінально-правових і кримінологічних досліджень у цій сфері²⁶.

Значно ширше коло питань, пов'язаних із особливостями кримінальної відповідальності у військовій сфері, розкривають і дослідження фахівців у галузі кримінального права. Зокрема, у науковій статті Л.А. Остапенко та М.Б. Головки «Спеціальний суб'єкт військових злочинів» детально проаналізовано доктринальне й законодавче розуміння спеціального суб'єкта військових злочинів та визначено критерії, за якими формується коло осіб, спроможних нести кримінальну відповідальність за діяння, передбачені статтями Розділу XIX Особливої частини КК України. Автори звертають увагу на комплексність цього поняття, що охоплює як юридично визначені статусні характеристики (належність до військової служби, вид військової служби, виконання службових обов'язків), так і фактичні ознаки, які відображають специфіку правового становища військовослужбовця. Дослідження є важливим внеском у розвиток сучасної доктрини військових кримінальних правопорушень, оскільки воно конкретизує зміст спеціального суб'єкта та усуває низку дискусійних питань, що мають значення для правильної кваліфікації

²⁶ Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія / за заг. ред. В.М. Стратонова, Є.Л. Стрельцова. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. 340 с.

військових злочинів та удосконалення правозастосовної практики у сфері військової юстиції»²⁷.

Важливим внеском в розвиток юридичної науки та відповідно підґрунтям даного дослідження стала монографія видана у 2023 році «Військові правопорушення та воєнні злочини: історія, теорія та практика» за загальною редакцією В.М. Стратонова. Колектив авторів розкрив важливі питання, пов'язані з військовими кримінальними правопорушеннями, зокрема, такі як: кримінологічна характеристика особи військового злочинця, який самовільно залишив військову частину або місце служби; значення військових насильницьких кримінальних правопорушень; принцип розмежування (відмінності) як підґрунтя для кваліфікації військових злочинів тощо^{28 29}.

Окремі положення колективної монографії, виданої у 2024 році «Актуальні питання теорії та практики правозастосування» за загальною редакцією професора О.В. Кириченка, розкривають теоретико-прикладні аспекти детермінації самовільного залишення військової частини або місця служби, акцентуючи увагу на багаторівневій природі цього явища та необхідності комплексного аналізу макро-, мікро- й індивідуальних чинників, що формують криміногенне середовище у військових формуваннях. У дослідженні підкреслюється, що політичні, соціально-економічні й організаційні трансформації на макrorівні поєднуються з окремими, зокрема культурними та дисциплінарними дисфункціями мікросередовища, які безпосередньо впливають на поведінку військовослужбовців, тоді як індивідуальні особливості суб'єкта визначають специфіку його реагування на ці детермінанти. Такий підхід дозволяє розглядати самовільне залишення військової частини або місця служби як багатогранне кримінологічне явище, що потребує міждисциплінарних методів пізнання та удосконалення системи заходів запобігання та відповідно становить підґрунтя для подальших кримінологічних досліджень феномену військової злочинності^{30 31}.

Серед фундаментальних навчальних видань у галузі кримінології особливої уваги заслуговує підручник «Кримінологія. Загальна та Особлива частини» за редакцією В.В. Голіни, який виступає системоутворюючим джерелом сучасної вітчизняної кримінологічної думки. Видання містить комплексний виклад ключових категорій кримінології – від поняття злочинності, її кількісно-якісних показників та детермінації до розробки моделей запобігання окремим видам злочинів, психологічних аспектів злочинної поведінки, віктимології та

²⁷ Остапенко Л.А., Головко М.Б. Спеціальний суб'єкт військових злочинів. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 136–142.

²⁸ Military offences and war crimes: background, theory and practice: collective monograph. Ed. By V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p.

²⁹ Tkachenko P. I. The person of a war criminal who voluntarily left a military unit or place of service. *Military offences and war crimes: background, theory and practice*. Riga : Baltija Publishing, 2023. P. 686–709.

³⁰ Актуальні питання теорії та практики правозастосування : колект. монограф.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.В. Кириченка. Дніпро : ЛІРА, 2024. 293 с.

³¹ Ткаченко П.І. Детермінація самовільного залишення військової частини або місця служби. *Актуальні питання теорії та практики правозастосування*. Дніпро : ЛІРА, 2024. С. 263–288.

кримінологічного прогнозування. Підручник поєднує теоретико-методологічний матеріал із практичними положеннями, що забезпечує його значення як базового наукового підґрунтя для дослідження як загальних, так і спеціальних питань кримінології, у тому числі й військової злочинності. Структурованість, чіткість кримінологічної класифікації, глибокий аналіз причин і умов, а також запропонована система заходів запобігання роблять цей підручник одним із найбільш цінних джерел для формування сучасної наукової концепції запобігання військовим кримінальним правопорушенням. Саме тому праця під редакцією професора В.В. Голіни може розглядатися як методологічне підґрунтя для подальшої розробки теоретичних засад і прикладних механізмів протидії військовій злочинності, особливо в умовах воєнного стану та трансформації сектору безпеки і оборони України³².

Серед навчальної літератури особливої уваги заслуговує навчальний посібник «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» за загальною редакцією М.І. Панова. У виданні комплексно систематизовано положення кримінального законодавства, що регламентує відповідальність за військові злочини, деталізовано їх родові та безпосередні об'єкти, особливості складу, а також окреслено проблеми кваліфікації та відмежування від суміжних діянь. Важливо підкреслити, що посібник містить не лише доктринальне тлумачення норм розділу XIX КК України, але й ґрунтується на аналізі судової практики, що надає змісту прикладного характеру. Теоретичні положення, викладені у цьому навчальному виданні, формують методологічний фундамент для подальших кримінально-правових і кримінологічних досліджень, зокрема у сфері запобігання військовій злочинності³³.

Разом з тим, серед навчальних видань, що формують вагоме концептуально-методологічне підґрунтя дослідження проблем запобігання військовій злочинності, провідне місце посідає навчальний посібник, виданий Дніпровським державним університетом внутрішніх справ у 2025 році, «Кваліфікація військових кримінальних правопорушень» за загальною редакцією видатного вченого, практика – професора М.С. Цуцкірідзе. Зазначене видання вирізняється комплексним і системним підходом до дослідження складів військових кримінальних правопорушень із урахуванням актуальних змін кримінального законодавства. Особливу увагу в посібнику приділено проблемам кваліфікації відповідних діянь в умовах дії правового режиму – воєнного стану, специфіці несення або проходження військової служби, а також трансформації криміногенної ситуації у військовій сфері, що зумовлена сучасними викликами обороноздатності держави. Важливо підкреслити, що авторський колектив не обмежився лише систематизацією матеріалу відповідно до класифікації військових кримінальних правопорушень, а й забезпечив його належну нормативну актуалізацію шляхом інтеграції положень чинного законодавства,

³² Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. проф. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. 288 с.

³³ Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін.; за ред. М. І. Панова. Х. : Право, 2011. 184 с.

зокрема оновлених редакцій статей КК України, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють порядок несення або проходження військової служби. Таким чином, зазначений навчальний посібник виступає не лише джерелом навчально-методичної інформації, але й важливим методологічним орієнтиром для подальших наукових досліджень у галузі кримінального права та кримінології, зокрема у сфері запобігання військовим кримінальним правопорушенням³⁴.

Окрім базових підручників з кримінології, у яких викладено загальні методологічні підходи до формування системи загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання злочинності, вагоме теоретичне підґрунтя для дослідження проблематики запобігання військовій злочинності становить навчальний посібник доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України В.В. Голіни «Запобігання злочинності (теорія і практика)»³⁵. Це дослідження є однією з найбільш фундаментальних праць у період незалежності України, у якій сформовано цілісну концепцію запобігання злочинності, що охоплює методологічну систему запобіжного впливу, характеристику криміногенної детермінації, структуру суб'єктів профілактики, критерії ефективності запобіжної діяльності та механізми взаємодії державних і недержавних інституцій. Зазначений посібник має значний потенціал для застосування в межах дослідження теоретико-прикладних засад запобігання військовій злочинності, оскільки положення останнього дозволяють адаптувати загальну концепцію запобігання до специфічних умов військової служби, насамперед в умовах дії правового режиму – воєнного стану. Використання ідей професора В.В. Голіни щодо ролі соціальної політики, управлінської компетентності, рівня довіри до державних інституцій та значення системи соціального контролю сприяє обґрунтуванню підходів до формування дієвої системи загальносоціальних заходів запобігання військовим злочинам. Таким чином, наведене дослідження виступає важливою теоретичною платформою, що забезпечує методологічну цілісність, логічну послідовність і наукову глибину наукової розробки проблеми запобігання військовій злочинності.

Також важливим науковим підґрунтям є монографія видана за загальною редакцією В.В. Голіни та М.Г. Колодяжного «Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід». Значущість монографії полягає у обґрунтуванні ролі інститутів громадянського суспільства у сфері запобігання злочинності. Наукові підходи висвітлені в даному дослідженні мають істотне методологічне значення. По-перше, дозволяють сформувати розширене розуміння суб'єктного складу запобігання військовій злочинності – не лише органи військового управління, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, правоохоронні органи та командири, а й громадські інституції, які здійснюють соціальний контроль, правову просвіту та моніторинг прав людини у військовій сфері. По-друге, аналіз напрацьованих авторами форм і

³⁴ Кваліфікація військових кримінальних правопорушень : навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста України М.С. Цуцкірідзе. Дніпро : ДДУВС, 2025. 280 с.

³⁵ Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / Голіна В.В. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

механізмів взаємодії держави та громадськості дозволяє адаптувати ці інструменти до військової сфери, зокрема для розроблення моделей підвищення правосвідомості військовослужбовців³⁶. Таким чином, монографія є практичним ресурсом для розроблення теоретико-прикладних засад запобігання військовій злочинності, зокрема у частині формування нових моделей взаємодії державних структур та громадянського суспільства.

У контексті формування теоретико-прикладних засад запобігання військовій злочинності важливим науковим підґрунтям виступає сучасний навчальний посібник виданий Харківським національним університетом внутрішніх справ у 2025 році за загальною редакцією професора Ю.В. Орлова «Кримінологія (Загальна частина)», у якому системно презентовано фундаментальні положення кримінологічної науки: зміст, предмет і завдання кримінології; структуру та показники злочинності; концепції криміногенної детермінації; вчення про особу злочинця; механізм індивідуальної злочинної поведінки; а також систему протидії злочинності, включно з концепцією перехідного правосуддя для України. Важливе методологічне значення для дослідження проблематики запобігання військовій злочинності мають положення цього посібника щодо особливостей формування та застосування кримінологічного законодавства, ролі кримінологічної експертизи нормативно-правових актів, а також значення кримінологічного моніторингу як інструменту оцінювання ефективності запобіжної діяльності. З огляду на специфіку військової сфери, наведені у посібнику теоретичні конструкції та прикладні площини дозволяють сформулювати науково обґрунтований підхід до аналізу криміногенної детермінації військових злочинів, уточнити зміст загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання, а також адаптувати базові кримінологічні принципи до потреб воєнного часу³⁷. На нашу думку, зміст навчального посібника має не лише методологічну цінність, а й може слугувати концептуальним підґрунтям для формування цілісної моделі запобігання військовій злочинності. Він узагальнює ключові положення сучасної кримінологічної теорії, пропонує новітні підходи до аналізу особи-злочинця, розкриває закономірності криміногенної детермінації та містить системне бачення профілактичної діяльності державних інституцій і громадянського суспільства. Такий зміст дозволяє використати напрацьовані у посібнику положення як наукову основу для розроблення ефективних заходів запобігання військовій злочинності, з урахуванням специфіки військової служби та актуальних викликів воєнного часу.

Разом з тим, варто зазначити, що монографія О.Г. Кулика «Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання» (2011 р.) видана Державним науково-дослідним інститутом МВС України має суттєве значення для дослідження проблеми запобігання військовій злочинності. Дане монографічне дослідження є одним з найбільш фундаментальних в українській

³⁶ Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В.В. Голіна, М.Г. Колодяжний, С.С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни, М.Г. Колодяжного. Х. : Право, 2017. 284 с.

³⁷ Кримінологія (Загальна частина): навч. посіб. / [І.О. Бандурка, О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.В. Орлова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2025. 616 с.

кримінології періоду незалежності та становить методологічно й емпірично цілісне дослідження закономірностей злочинності в Україні за тривалий період. Її значення для вивчення проблем запобігання військовій злочинності має багатовимірний характер. Саме так, у дослідженні сформовано глибоку кримінологічну модель аналізу злочинності, що включає структурно-динамічні характеристики, типологію регіонів, закономірності судимості, певні специфічні особливості особи-злочинця та детермінант різних груп злочинів. Ця методологія є універсальною і може бути адаптована до аналізу військової злочинності, зокрема для виявлення її кількісно-якісних показників, патентності, регіональних відмінностей та соціально-демографічних характеристик злочинців. Поряд з тим, важливою складовою праці є детальний аналіз особи-злочинця за психолого-соціальними ознаками, рівнем освіти, видом зайнятості, віковими характеристиками тощо. Такий аналітичний інструментарій дає можливість коректно формувати кримінологічні портрети військовослужбовців, які вчиняють кримінальні правопорушення, що особливо актуально з огляду на відсутність системних досліджень цієї проблематики в сучасній кримінології. Монографія містить розгорнуту характеристику причин та умов злочинності на різноманітних рівнях, що є необхідною передумовою для формування ефективної системи запобігання. Запропонований автором підхід до багаторівневої криміногенної детермінації може бути застосований до дослідження детермінант військових злочинів, включаючи самовільне залишення військової частини або місця служби, порушення статутних правил взаємовідносин, військові злочини з корисливих та насильницьких мотивів тощо. У роботі представлено інструментарій кримінологічного прогнозування та віктимологічного аналізу, що створює можливість моделювання ризиків і розроблення превентивних заходів, релевантних для військового середовища, особливо в умовах дії правового режиму – воєнного стану³⁸. Таким чином, монографія О.Г. Кулика становить важливе теоретичне, методологічне та емпіричне підґрунтя для дослідження теоретико-прикладних засад запобігання військовій злочинності. Її положення дозволяють поглибити розуміння природи злочинності в особливих соціальних середовищах, адаптувати традиційні кримінологічні інструменти до специфіки військової злочинності та забезпечити науково обґрунтоване формування системи заходів її запобігання.

3. Актуальність розвитку кримінологічних досліджень

Утім, переважна більшість наукових, науково-практичних та навчально-методичних видань з аналізованої тематики ґрунтуються не лише на застарілій законодавчій базі, а й стосуються здебільшого кримінального права та процесу, криміналістики, коментування військових злочинів, зокрема щодо кваліфікуючих ознак та спеціальних питань кримінальної відповідальності. Зважаючи на вищевикладене існує потреба в дослідженні військової злочинності з кримінологічної точки зору з метою розроблення дієвих заходів протидії та запобігання.

³⁸ Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: Монографія / О.Г. Кулик. К. : Юрінком Інтер, 2011. 288 с.

Окремі питання, які стосуються теми дослідження, вітчизняними правниками не вивчалися, а деякі розроблені недостатньо. Так, поза увагою науковців до цих пір залишається багато питань, які стосуються кримінологічної характеристики порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення; порушення правил кораблеводіння; порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання; порушення правил несення прикордонної служби; образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю та ін. Крім того, особливого дослідження потребує нововведена кримінально-правова норма, передбачена ст. 435-1 КК України, як з точки зору кримінально-правових вчень так і з кримінологічних. Недостатньо дослідженою залишається кримінологічна характеристика особи військовослужбовця-злочинця, зокрема в науковій літературі фактично відсутні системні кримінологічні портрети суб'єктів, які посягають на більшість видів військових кримінальних правопорушень. Разом із тим, у науковій літературі фактично відсутні ґрунтовні дослідження, присвячені актуальним питанням порушенню правил поведінки з радіоактивними матеріалами, кримінальна відповідальність за яке передбачена ст. 414 КК України, що в свою чергу зумовлює наявність прогалин як у кримінально-правовому аналізі цього діяння, так і в розробленні ефективних заходів його запобігання з кримінологічної точки зору. Також, суттєві прогалини існують щодо визначення кола детермінант військових злочинів, зокрема проти порядку збереження, користування та експлуатації військового майна; проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб; проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій тощо.

Водночас у сучасних наукових працях недостатньо висвітлено питання систематизації та структуризації кримінальних правопорушень, зокрема з урахуванням сучасних змін у законодавстві та практиці його застосування. У цьому контексті слід відзначити, що проблематика військової злочинності набуває особливої актуальності, оскільки відповідні кримінальні правопорушення здатні впливати не лише на стан військового правопорядку у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, але й на більш широкі аспекти забезпечення воєнної безпеки держави, яка передбачає захищеність національних інтересів, суверенітету та територіальної цілісності від загроз із застосуванням воєнної сили³⁹. Ще у своєму дисертаційному дослідженні, видатний вітчизняний вчений М.І. Карпенко зазначав, що зміст системи військових злочинів потребує перегляду законодавцями, як і їх місце в Особливій частині КК України.

³⁹ Шаблюстий В.В. Окремі питання кримінально-правового забезпечення воєнної безпеки людини та безпеки військової служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 400–406.

Враховуючи надзвичайну суспільну небезпеку злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби, на думку М.І. Карпенка, назріла необхідність розглянути питання щодо переміщення військових злочинів на початок Особливої частини КК України. Зокрема, після «воєнних» злочинів, злочинів проти основ національної безпеки України⁴⁰. Ми повністю поділяємо позицію професора М.І. Карпенка і, більше того, вважаємо, що військові кримінальні правопорушення, учинені в умовах дії правового режиму – воєнного стану або в бойовій обстановці, характеризуються винятково високим рівнем суспільної небезпеки. Їх посягання виходять далеко за межі порушення встановленого порядку несення чи проходження військової служби, зачіпаючи окремі елементи системи національної безпеки держави, зокрема її воєнний, технічний, економічний, радіаційний та екологічний компоненти. За таких умов особливої актуальності набуває перегляд та уточнення змісту родового об'єкта військових кримінальних правопорушень, а також формування їх цілісної кримінологічної характеристики, що має стати науковим підґрунтям для подальшої розробки ефективних заходів протидії та запобігання.

Із урахуванням змін, внесених до КК України в період дії правового режиму – воєнного стану, постає об'єктивна потреба в оновленому науковому аналізі військових кримінальних правопорушень. Зокрема, необхідного переосмислення потребують питання, що стосуються об'єктивної та суб'єктивної сторони трансформованих складів військових злочинів, а також уточнення та систематизація їх кваліфікуючих ознак.

Аналіз опрацьованих наукових праць, присвячених окремим аспектам звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів, зокрема проти встановленого порядку проходження військової служби, свідчить про відсутність їх комплексного, системного та всебічного опрацювання. Це дає підстави розглядати зазначену проблематику як таку, що не отримала належного наукового забезпечення і потребує пріоритетного дослідження.

Крім того, відсутність комплексних досліджень, спрямованих на кримінологічну характеристику особи-злочинця та детермінант більшості військових злочинів, істотно ускладнює формування науково обґрунтованої системи протидії. Зокрема, брак таких напрацювань унеможливорює розроблення повного й ефективного комплексу загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання, які мають базуватися на точному розумінні причинно-наслідкових зв'язків та особливостей злочинної поведінки військовослужбовців.

Проблемним аспектом, що досі не отримав належного теоретичного опрацювання в наукових дослідженнях і публікаціях, залишається питання розмежування військової злочинності, вчиненої в умовах особливого періоду, воєнного стану та безпосередньо в бойовій обстановці. Незважаючи на істотні відмінності специфіки організації військової служби, рівня ризиків та криміногенних факторів у кожному із вищевказаних правових режимів,

⁴⁰ Карпенко М.І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 547 с.

у науковій літературі відсутній комплексний підхід до визначення їх впливу на характер, мотиви, динаміку та структуру військових кримінальних правопорушень. Це, у свою чергу, ускладнює формування диференційованих кримінологічних моделей та перешкоджає розробленню ефективних заходів запобігання з урахуванням реальних умов функціонування сектору безпеки і оборони.

Разом з тим, попри наявність окремих напрацювань щодо кримінальної відповідальності за порушення встановленого порядку несення або проходження військової служби, поза полем наукової уваги залишаються питання кримінологічної характеристики злочину, передбаченого ст. 414 КК України. Фактично відсутні комплексні дослідження, присвячені вивченню детермінант, механізму вчинення та кримінологічного портрету військовослужбовців-злочинців, які порушують правила поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими чи іншими небезпечними речовинами, а тим більше – радіоактивними матеріалами. Особливої уваги потребує саме останній різновид посягань, адже такий посягає не лише на встановлений порядок поводження зі зброєю, боєприпасами, речовинами і предметами, які становлять підвищену небезпеку для оточуючих, а й безпеку і здоров'я громадян, у тому числі і самих військовослужбовців, а так само й на складові національної безпеки, зокрема радіоекологічні, що в свою чергу значною мірою розширює рамки суспільної небезпеки даного протиправного діяння.

ВИСНОВКИ

Таким чином, узагальнення наявних наукових джерел дає підстави стверджувати, що проблема запобігання військовим злочинам, попри окремі ґрунтовні праці, досі не отримала цілісного наукового опрацювання. Вітчизняні кримінологи зосереджували увагу переважно на окремих аспектах – причинах і умовах учинення окремих військових кримінальних правопорушень, кримінологічній характеристиці особи військовослужбовця-злочинця або питаннях профілактики, знову-таки окремих складів військових злочинів. Проте комплексного дослідження, яке б охоплювало системний аналіз детермінації військової злочинності, особливостей криміногенного потенціалу військового середовища та сучасних можливостей формування багаторівневої системи заходів запобігання, наразі не проведено.

Узагальнення наявних наукових напрацювань, відображених у підручниках, монографіях, навчальних посібниках та фахових публікаціях, переконливо свідчить про зростання актуальності проблематики запобігання військовим злочинам в умовах глибинної трансформації безпекового середовища та тривалої дії правового режиму – воєнного стану. Разом з тим виявляється очевидною відсутність комплексних теоретико-прикладних досліджень, які б інтегрували кримінально-правові, кримінологічні та організаційно-управлінські аспекти протидії військовим кримінальним правопорушенням. Така наукова прогалина актуалізує потребу у формуванні сучасної, науково обґрунтованої моделі запобігання військовим злочинам, здатної адекватно реагувати на реальні ризики та забезпечувати ефективність превентивної діяльності органів державної влади, сектору безпеки і оборони та військового управління.

АНОТАЦІЯ

Висвітлено стан наукової розробленості проблематики запобігання військовим злочинам. Проведений аналіз і узагальнення монографічних досліджень та інших наукових публікацій, що стосуються запобігання військовим кримінальним правопорушенням, дають підстави стверджувати, що впродовж усього періоду незалежності України не було здійснено комплексного монографічного дослідження, присвяченого всебічному вивченню цієї проблематики. Існуючі наукові роботи переважно торкаються окремих аспектів кримінально-правової характеристики злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби, що в свою чергу об'єктивно актуалізує потребу у ґрунтовному та системному дослідженні цього питання.

На даний час, відсутня цілісна науково обґрунтована концепція, яка б визначала комплексну систему запобігання військовим кримінальним правопорушенням. У правничій науковій літературі питання протидії та запобігання військовим злочинам розглядаються фрагментарно, переважно в контексті кримінально-правових проблем. Водночас, комплексних кримінологічних досліджень цієї тематики в сукупності практично не здійснено. Також слід констатувати відсутність чіткого доктринального визначення поняття «запобігання військовим злочинам» у сфері юридичних наук, що ускладнює формування понятійного апарату щодо військових кримінальних правопорушень. На теоретичному та практичному рівнях не напрацьовано узгодженого підходу до визначення кола суб'єктів, повноваження яких передусім спрямовані на запобігання, протидію та профілактику військової злочинності.

Крім того, бракує досліджень, які розкривали б особливості правового механізму запобігання і протидії військовим кримінальним правопорушенням, зокрема в умовах сучасних викликів. Відсутність кримінологічної характеристики військових злочинів, а разом з тим – і теоретико-прикладних засад їх запобігання, обумовлює низький рівень вивченості криміногенних ризиків та ускладнює оцінку потенційної небезпеки зростання таких правопорушень.

Література

1. Бугаєв В.О. Військові злочини і покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. 130 с.
2. Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 186 с.
3. Касько Т.Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 264 с.
4. Артеменко О.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 226 с.
5. Купар Д.Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 153 с.
6. Полегенька О.Р. Суб'єкт військових злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Кривий Ріг, 2019. 216 с.

7. Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. 147 с.
8. Кавунська А.О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Миколаїв, 2023. 261 с.
9. Туркот М.С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 201 с.
10. Ониськів А.М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 196 с.
11. Дмитренко Н.А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності в Збройних Силах України : дис. ... док. філос.: 081 «Право». Одеса, 2020. 235 с.
12. Ферьєва Н.П. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника (стаття 405 Кримінального кодексу України) : дис. ... док. філос.: 081 «Право». Київ, 2023. 215 с.
13. Харитонов С.О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 450 с.
14. Карпенко М.І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 547 с.
15. Карпенко М.І. Військова кримінологія: кримінологічні аспекти запобігання і протидії військовій злочинності : наук.-практ. посіб. / наук. ред. П.П. Богущкий. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 240 с.
16. Обиход О.В. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... док. філос.: 081 «Право». Київ, 2025. 249 с.
17. Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження : монографія / О. М. Артеменко; [наук. ред. В. В. Голіна]. Харків : Право, 2019. – 224 с.
18. Карпенко М.І., Ферьєва Н.П. Погроза або насильство щодо начальника за статтю 405 Кримінального кодексу України: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти : монографія / за заг. ред. М.І. Карпенка. Київ: Національний університет оборони України, 2024. 261 с.
19. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія / Н.А. Дмитренко, О.О. Шкута. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.
20. Карпенко М.І. Поняття та загальна характеристика військової злочинності як наукова і прикладна проблема. *Інформація і право*. 2025. № 1. С. 223–233.
21. Колодяжний М.Г. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 191–197.
22. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія / за заг. ред. В.М. Стратонова, Є.Л. Стрельцова. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. 340 с.

23. Остапенко Л.А., Головка М.Б. Спеціальний суб'єкт військових злочинів. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 136–142.
24. Military offences and war crimes: background, theory and practice: collective monograph. Ed. By V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p.
25. Tkachenko P. I. The person of a war criminal who voluntarily left a military unit or place of service. *Military offences and war crimes: background, theory and practice*. Riga : Baltija Publishing, 2023. P. 686–709.
26. Актуальні питання теорії та практики правозастосування : колект. монограф. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.В. Кириченка. Дніпро : ЛІРА, 2024. 293 с.
27. Ткаченко П.І. Детермінація самовільного залишення військової частини або місця служби. *Актуальні питання теорії та практики правозастосування*. – Дніпро : ЛІРА, 2024. С. 263 – 288.
28. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. проф. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. 288 с.
29. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Х. : Право, 2011. 184 с.
30. Кваліфікація військових кримінальних правопорушень : навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста України М.С. Цуцкірідзе. Дніпро : ДДУВС, 2025. 280 с.
31. Шаблиний В.В. Окремі питання кримінально–правового забезпечення воєнної безпеки людини та безпеки військової служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 400–406.
32. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / Голіна В.В. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
33. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В.В. Голіна, М.Г. Колодяжний, С.С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни, М.Г. Колодяжного. Х. : Право, 2017. 284 с.
34. Кримінологія (Загальна частина): навч. посіб. / [І.О. Бандурка, О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.В. Орлова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2025. 616 с.
35. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: Монографія. К. : Юрінком Інтер, 2011. 288 с.

Information about the author:

Tkachenko Pavlo Igorovych,

Lecturer at the Department of Law,
Dnipro Humanitarian University,

Research Assistant at the Academy of Political and Legal Sciences of Ukraine,
Honorary Member of the Assembly of Lawyers of Ukraine
35 A, Vasyl Slipak St., Dnipro, 49000, Ukraine